

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Кафедра філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова
Лабораторія метаантропологічних досліджень
кафедри філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова
Асоціація Філософського Мистецтва

**ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ
В БУТТІ ЛЮДИНИ:
МОЖЛИВОСТІ ПСИХОАНАЛІЗУ,
АРТ-ТЕРАПІЇ
І ФІЛОСОФСЬКОЇ
ПУБЛІЦИСТИКИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

II Всеукраїнської науково-практичної конференції,

що проводить

**КАФЕДРА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ,
ЛАБОРАТОРІЯ МЕТААНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ФАКУЛЬТЕТУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ І НАУКИ
НПУ ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

30 листопада 2017 р.

**Київ
Інтерсервіс**

2018

УДК 111:141. 319.8 : 159. 964. 2 (045)

В 87

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філософської освіти і науки
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Протокол № 10 від 7 червня 2018 року)*

Редакційна колегія:

Хамітов Н., доктор філософських наук, професор, голова редколегії (м. Київ).

Крилова С., доктор філософських наук, професор, заступник голови редколегії (м. Київ).

Матвєєв В., доктор філософських наук, професор, заступник голови редколегії (м. Київ).

Вашкевич В., доктор філософських наук, професор (м. Київ).

Любимий Я., доктор філософських наук, професор (м. Київ).

Мірчев Д., доктор філософських наук, професор (м. Софія, Болгарія).

Мінева С., доктор філософії, професор (м. Софія, Болгарія).

Шашкова Л., доктор філософських наук, професор (м. Київ).

Власова О., доктор психологічних наук, професор (м. Київ).

Шкіль Л., кандидат філософських наук, доцент, відповідальний секретар (м. Київ).

Рецензенти:

Степаненко І., доктор філософських наук, професор

Препотенська М., доктор філософських наук, професор

Свириденко Д., доктор філософських наук, професор

В
87

**ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ: МОЖЛИВОСТІ
ПСИХОАНАЛІЗУ, АРТ-ТЕРАПІЇ І ФІЛОСОФСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ.**

Збірник наукових праць / За ред. Н. В. Хамітова. – К. : Інтерсервіс, 2018. – 150 с.

ISBN 978-617-696-827-6

УДК 111:141. 319.8 : 159. 964. 2 (045)

В 87

У збірнику наукових праць розглядаються питання сенсу життя, смерті та безсмертя в бутті людини. Значне місце займає розробка методологічних засад дослідження в контексті школи філософської антропології як метаантропології.

Автори опублікованих матеріалів несуть персональну відповідальність за зміст підходів, точність наведених фактів, цитат, імен та інших відомостей.

**Видання підготовлено в лабораторії метаантропологічних досліджень кафедри
філософської антропології НПУ імені М. П. Драгоманова і здійснене за сприяння
Асоціації Філософського Мистецтва.**

ISBN 978-617-696-827-6

© Н. Хамітов, С. Крилова,

В. Матвєєв, Л. Карачевцева,

Т. Кучера та ін., 2018

© Оригінал-макет – Асоціація

Філософського Мистецтва, 2018

**МОЖЛИВОСТІ ПСИХОАНАЛІЗУ, АРТ-ТЕРАПІЇ
І ФІЛОСОФСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ**

ЗМІСТ

<i>Хамитов Назип, Крылова Светлана (м. Киев). Смысл жизни, страх смерти и вера в бессмертие.</i>	6
<i>Хамитов Назип, Жулай Валерій (м. Киев). Духовні смисли та цінності цивілізаційного проекту України.</i>	21
<i>Матвеев Віталій (м. Київ). Розуміння сенсу життя в сучасному крішнаїтському вченні: аспект самореалізації особистості.</i>	38
<i>Карачевцева Лариса (м. Київ). Без-основна справедливість як етична засада.</i>	46
<i>Кучера Тетяна (м. Київ). Релігійне сприйняття сенсу життя.</i>	49
<i>Ренетій Світлана (м. Київ). Духовне самовдосконалення особистості як сенс її життєдіяльності.</i>	67
<i>Предеина Мария (г. Киев). «Я знаю все, но только не себя»: «Я» в поэзии Ф. Вийона.</i>	70
<i>Дандекар Дхармеш (Індія). Сенс політичного лідерства в бутті людини.</i>	73
<i>Коломієць Олександр (м. Київ). Сенс життя в екзистенціальному та метаантропологічному філософських дискурсах.</i>	79
<i>Цурський Руслан (м. Київ). Феномен долі в житті людини та майбутнє людства.</i>	81
<i>Абанькіна Маргарита (м. Київ). Логотерапія як метод звільнення від екзистенціальних криз сучасної людини.</i>	87
<i>Виноградова Світлана (м. Київ). Вплив архетипових образів у виборі стратегії долі в житті людини.</i>	91
<i>Батюк Олена (м. Київ). Адекватність та аутентичність особистості в контексті гендерних перетворень.</i>	97
<i>Безклінська Ольга (м. Київ). Актуальність впровадження музикотерапії в навчально-виховний процес.</i>	101
<i>Клименко Андрей (г. Киев). Философия древних вед в современной психотерапевтической практике: методы применения.</i>	105
<i>Князев Роман (м. Київ). Буття екзистенціального відступника: можливості психоаналізу, арт-терапії, філософської публіцистики.</i>	108
<i>Кравченко Катерина (м. Київ). В пошуках сенсу життя: проблема самопізнання (за теорією Віктора Франкла).</i>	110
<i>Миронова Наталія (м. Київ). Проблеми вибору в людському бутті.</i>	113

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

<i>Манагарова Вікторія (м. Київ). Невловима людина доби мета модерну.</i>	116
<i>Томаш Марина (м. Київ). Жіноча самотність у сучасному світі: вхід та вихід (філософсько-психоаналітичні аспекти).</i>	119
<i>Осадча Олена (м. Київ). Можливості впливу музики на світогляд людини як спосіб знаходження сенсу життя.</i>	122
<i>Ткачук Володимир (м. Київ). Феномен жіночої тілесності та сексуальності.</i>	125
<i>Устимович Юлія (м. Київ). Проблема сенсу життя у штучного інтелекту майбутнього.</i>	131
<i>Шеховцова Вікторія (м. Київ). Проблема смерті та безсмертя в контексті сенсу життя людини.</i>	134
<i>Николишин Володимир (м. Чернігів). «Творення добра» як спосіб наповнення життя сенсом.</i>	137
<i>Крагель Каріна (м. Київ). Дилема вибору життєвих орієнтирів: пошук та результат.</i>	139

ХАМІТОВ Назів,

*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України,*

Президент Асоціації Філософського Мистецтва

ЖУЛАЙ Валерій,

*кандидат філософських наук, доцент
науковий співробітник Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

ДУХОВНІ СМИСЛИ ТА ЦІННОСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ УКРАЇНИ

1

Цивілізаційний проект України як проект відкритого демократичного соціуму, який породжується гідною самореалізацією людини і в якому збалансованість держави й громадянського суспільства робить цю самореалізацію глибинно підтриманою та захищеною, в своїй духовно-культурній основі є суспільство толерантності і діалогу з *відповідними духовними смислами та цінностями*. Це означає, що самореалізовані громадяни, у яких відсутня потреба в репресивності і саморепресивності, здатні конструктивно взаємодіяти на основі поваги до світогляду і способу життя Іншого.

В суспільстві толерантності і діалогу маємо відповідність цивілізаційного розвитку України архетипам ментальності і культури людей, що в ній живуть. Це означає розвиток здатності до аргументованого спілкування та світоглядних консенсусів, адже Україна є поліетнічною спільнотою з різноманітністю культур та ментальностей, кожна з яких повинна бути «вписана» у цивілізаційний проект і цивілізаційний розвиток нашої країни.

Таким чином, по-справжньому продуктивний цивілізаційний проект України повинен бути глибинно осмисленими у суспільстві і відбуватися на основі *світоглядних трансформацій*. І ці трансформації не можуть нав'язуватися або укорінюватися внаслідок маніпуляцій, адже це призводитиме відкидання цих трансформацій або до рецидивів утопічної свідомості, на якій був побудований цивілізаційний проект СРСР.

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Іншими словами, актуалізація світоглядних змін не повинна використовувати репресивність та саморепресивність людини, нехай навіть у тимчасових формах і з благими намірами (ці тимчасовість і благі наміри, як пам'ятаємо, вже були за радянських часів), а входити у резонанс з *плюральністю проектів* гідної самореалізації громадян, – через практику відкритості та діалоговості, толерантності до думки й позиції Іншого у освіті, науці, мистецтві, політиці, повсякденному житті.

Тому **в умовах сучасної України всі світоглядні зміни повинні бути результатом публічного діалогу, який модерують моральні авторитети з числа наукової, художньої і релігійної інтелігенції.** Лише в цьому випадку утопічна свідомість та соціальний інфантилізм, що виростає на її ґрунті, не стануть загрозами українському цивілізаційному проекту, який можливий лише в умовах відповідальної самореалізації і самоорганізації громадян.

Специфікою цивілізаційного проекту України можуть бути гуманітарні й соціокультурні інформаційні технології, в яких відбуваються як трансформації освіти і культури, так і людини у освіті та культурі [2]. Надзвичайно плідною може бути актуалізація в гуманітарних та соціокультурних інформаційних технологіях *світоглядної толерантності* як фундаментальної риси української ментальності і культури.

Феномен світоглядної толерантності потребує поглибленого осмислення. Світоглядна толерантність – це архетип української ментальності і культури, який виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їх культур, що сприяє можливості глибинного порозуміння у внутрішній та зовнішній політиці.

Очевидно, що світоглядна толерантність вступає у суперечність зі ще однією сутнісною рисою української ментальності – *індивідуалізмом*. Ця суперечність є деструктивною. Саме її деструктивність виступила внутрішньою причиною бездержавного буття українського народу.

Коли ж світоглядна толерантність входить у суперечність із персоналізмом, що постає подоланням обмеженості індивідуалізму – способом відносин зі світом, в якому цінність людини не заперечує значущості суспільного життя і має орієнтацію на діалог і консенсус, то така суперечність з необхідністю стає конструктивною, а в результаті її розв'язання утворюється *світоглядна синтетичність*.

Світоглядна синтетичність – це потенційна риса ментальності українця, яка означає спрямованість на діалогову взаємодію і єднання цінностей, способів життя та культур різних людей, спільнот і народів.

В життєвому просторі особистості світоглядна синтетичність актуалізує такий світогляд і світовідношення, що сприяють формуванню «особливої *креативності миротворця*, виступаючи єднанням толерантності і персоналізму» [3, с. 4].

Саме світоглядна синтетичність є той потенціал українській нації, який дозволяє українській нації існувати як у громадянському, так і в етнокультурному вимірах, що відкриває для неї цивілізаційні перспективи. Сьогодні ми маємо українську націю «як відкриту поліетнічну спільноту, що історично склалася на території України і усвідомлює себе як український народ, як спільнота українських громадян» [1, с. 13]. І це не суперечить буттю української нації і «як етнічно однорідної спільноти осіб української національності, які проживають на території України та поза її межами» [1, с. 13].

Світоглядна синтетичність української ментальності є умовою «консолідації українського суспільства навколо ідеї національної держави, де поважатимуться права людини незалежно від її етнічної належності» [1, с. 13].

З іншого боку, світоглядна синтетичність виступає важливою запорукою виходу України на світову арену в інформаційно-мережеву епоху в якості *суб'єкта* позитивних змін. Адже ця епоха, в якій проявилися не лише *загрози* світового тероризму, гібридних воєн і гібридного світового порядку, а й їх жахливе *втілення*, що українці відчули в своєму життєвому світі, все більше потребує світоглядно-ціннісного єднання людства зі збереженням своєрідності локальних ментальностей [4] і недопущення конфліктів між ними.

2

Зрозуміло, що світоглядна толерантність і світоглядна синтетичність можуть проявитися лише у діалозі. Всі інші способи їх проявлення ведуть або до відчуження, або до авторитарних й тоталітарних форм взаємодії.

Спробуємо прояснити, яким має бути цей діалог. Але спочатку більш конкретно підійдемо до концепту «духовно-культурний вимір».

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Під духовно-культурним виміром особистості чи суспільства слід розуміти *досвідченість* у питаннях світоглядного самовизначення та творчої самореалізації, досвідченість, яка постійно присутня в суспільному просторі і впливає (інколи лише з часом) на ментальну визначеність нації. Видатні українські митці, громадські та релігійні діячі, вчені, філософи формують духовно-культурний вимір України *через* артефакти культури та громадські події.

Але до цих феноменів духовно-культурний вимір не зводиться. Він виявляється також у повсякденних вчинках і відносинах людей, а тому важко формалізується, оскільки по своїй суті є сферою світоглядно-екзистенціальних пошуків, через які виявляється *світоглядний досвід* особистості. Головна риса такого досвіду — здатність відшукувати в стосунках з іншими ємні, нетривіальні відповіді на головні смисложиттєві запитання і вибудовувати, опираючись на них, привабливий для інших та цілісний світ людських стосунків.

В моральному відношенні світоглядний досвід може схилитися як до добра, так і до зла. В другому випадку руйнівна сила зазначеного досвіду стає очевидна для більшості як правило лише з часом. Саме тому певний «інстинкт самозбереження» спонукає соціум «прив'язувати» духовно-культурний вимір або до консервативних релігійних структур, або взагалі намагатися усунути його з публічного (зокрема владного) дискурсу.

Між тим, уникнути звернення до духовно-культурного виміру в перехідні часи при зміні або глибокому корегуванні ідентичності неможливо, оскільки саме в ньому узгоджується новий світоглядний досвід з вже існуючим. Там, де зазначене уникнення все ж має місце, там з необхідністю виникає конфлікт цінностей, що ми і маємо в Україні.

Головним завданням і надбанням суб'єктів духовно-культурного виміру суспільства можна вважати створення і постійну розбудову дискурсу ненасильства, оскільки саме в ньому різноманітні принципи спілкування та пов'язані з ними світоглядні позиції перевіряються на життєдайність.

Цим духовно-культурний вимір особистісного і культурного життя суттєво відрізняється як від прагматичного виміру життя (що завжди детермінований обмеженістю ресурсів та приватними інтересами), так і від духовно-релігійного, де насильство як по відношенню до іновірців, так і членів власної спільноти може бути легітимоване приписами вчення та

положеннями догми або й просто «списуватись» на недосконалість (гріховність) людини.

Варто зазначити, що словосполучення «релігійна культура» явно, або приховано несе в собі домінанту одного з двох начал: або релігійного — беззаперечність вимог релігійного авторитету (найбільш виразно в ісламі) або культурного — особистісні світоглядні пошуки і виражена самостійність етико-екзистенціального освоєння світу (буддизм та протестантизм). Збалансованість цих двох начал означає культурний розквіт відповідної релігійної парадигми, а разом з цим, визначеність суспільних зв'язків та утворення потужного фундаменту для стійкої ідентичності. Їх однобічне домінування — або посилює фанатизм і радикалізує ідентичність, або спричиняє подрібнення релігійної культури до партикулярних сакральних практик і поступово зростаючу духовно-культурну індиферентність до життя поза межами власної релігійної спільноти.

Духовно-культурний вимір особистісного та суспільного життя є свого роду профілактикою страху себе і своєї самореалізації (найчастіше прихованого за несамостійними «правильними» ідеями та «тверезими» переконаннями) та упередженого ставлення до відмінних від власного способів життя. Ключова особливість досвіду людини, який виникає і накопичується в духовно-культурному вимірі, — це здатність відтворювати раніше заблоковані можливості спілкування, які протягом життя були репресовані власним захисним морально-ціннісним ригоризмом, свідомим чи підсвідомим ресентиментом і ксенофобією. Таким чином відтворюється найцінніша складова продуктивного діалогу — *довіра*, але без тієї наївності, яка до цього робила довіру вразливою.

Такий досвід має неабияке значення для подолання сучасного конфліктного стану України, а також розвитку духовно-культурного виміру проекту її майбутнього. Ці подолання і розвиток відбуваються у внутрішньому та зовнішньому напрямках.

Внутрішній напрям реалізації духовно-культурного виміру цивілізаційного проекту України означає вивільнення *потенціалу гідної самореалізації людини*, який і досі є у українців недостатньо задіяним в суспільному вимірі, оскільки вимагає послідовно вираженого в суспільних стосунках не лише прагматичного, а й духовного *інтересу до життя*, який

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

не просто може вмикати *волю до самореалізації*, а волю саме до *гідної самореалізації*.

Мова йде про людину, що має щирий інтерес до смисложиттєвих питань і через обговорення власних світоглядних позицій та артефактів духовної культури формує дбайливу, нерепресивну відповідальність за збереження і вдосконалення життя. Такий інтерес виникає в ситуаціях граничних випробувань, часто-густо через розчарування в існуючих достовірностях в критичні моменти історії певної культури і поступове прояснення нової, більш прийнятної, форми довіри до Іншого. Суттєвим при утворенні нової форми довіри є спосіб її вірувальної сакралізації, що може співпадати з її «освяченням» засобами офіційної релігії (наприклад, протестантська етика), а може й ні (наприклад, французьке просвітництво та його етичні настанови).

Складність нинішньої ситуації в Україні полягає в тому, що зазначений духовний інтерес для багатьох українців розфокусований в широкому діапазоні між ностальгією за найбільш яскравими здобутками радянської культури і наївним ентузіазмом по відношенню до низькопробних витворів західної масової культури. До того ж християнство, як найбільш поширена в Україні релігія, поділена на конфесії, жодна з яких не виявляє помітного інтересу до переосмислення смисложиттєвої проблематики.

Важливим є подолання соціального інфантилізму, коли замість раніше нав'язаних комуністичних світоглядних кліше «щиро перейнялися» європейськими цінностями, недостатньо звертаючи увагу як на умови їх автентичного *засвоєння*, так і на практику *проявлення й укорінення* в реальному соціальному житті, що як ми побачили вище, провокує утопічну свідомість.

В контексті зовнішнього вектору духовно-культурного виміру цивілізаційного проекту України надзвичайно значуща направленість на подолання рецидивів схем і паттернів поведінки тоталітарної доби – адже в умовах гібридного світового порядку з його специфічними інформаційними технологіями саме повторення цих схем і паттернів може розмивати суб'єктність країни. Важливо усвідомити необхідність не віддзеркалювати будь-яку імперську пропаганду, що загрожує незалежності України, а діяти *асиметрично* з відмовою від способів мислення і дії радянської чи пострадянської доби.

В сучасній і майбутній Україні необхідний серйозний і неупереджений світоглядний діалог інтелектуалів стосовно значення для наших співвітчизників найкращих зразків класичної та сучасної російської культури порівняно з досягненнями вітчизняної, осмислення спільних тем і ментальних відмінностей. Такий діалог має сформувати найбільш ефективний асиметричний підхід по відношенню до нинішньої ідеології Росії: ми маємо усвідомити, що немає сенсу відповідати на ідеологічні виклики Росії симетрично, пропагандою. Аналітичне неупереджене усвідомлення реалій і здатність цінувати краще, що є в культурі сучасної Росії, є більш ефективним ідеологічним засобом, оскільки такий підхід здатний сприяти формуванню співчуття до української світоглядної позиції серед російських інтелектуалів, що опосередковано буде впливати і на російський політикум, сприяти більш адекватній позиції виборців.

Боротися з атавізмами комуністичного минулого комуністичними методами не лише утопічно, а й *небезпечно*. Цим можна лише посилити авторитарні й тоталітарні тенденції сусідніх країн.

Саме повноцінний світоглядний діалог (передусім політичних еліт) на тему духовно-культурної ідентичності українців та цивілізаційної місії України у світі може бути ефективним засобом креативної деконструкції будь-якого явного чи прихованого, *гібридного* агресора. Тому налагодження світоглядного діалогу між регіональними політичними елітами з питання місії України у світі, діалог, який ініціюють і організують представники інтелектуальної еліти, слід вважати фундаментальною умовою національної безпеки і сьогодні, і у майбутньому.

Сам факт такого діалогу, що долає антагоністичне протистояння регіональних політичних еліт та груп, налаштованих на захват і володіння ресурсами країни, буде першим кроком у зміні іміджу України у світі.

Імідж України у світі як країни, що «спокусилася європейськими коврижками», має бути змінений на імідж країни, що розбудовує нові можливості самореалізації людини в умовах XXI століття, створює й втілює власний цивілізаційний проект і здатна бути корисною й цінною як для Європи, так і для світу в цілому.

Отже, видається очевидним, що з усіх форм комунікації найбільш продуктивні можливості для узгодження різних позицій в сучасній Україні

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

відкриває саме діалог. Стрижневим правилом продуктивного діалогу в духовно-культурному вимірі можна вважати наступне: якщо при обговоренні світоглядної позиції Іншого нам вдається привнести в це обговорення щире зацікавлення і повагу до його способу життя, ми задаємо продуктивний імпульс власному способу присутності у світі.

При цьому слід усвідомлювати, що діалогова комунікація в суспільстві може бути ефективною в духовно-культурному вимірі лише за умови зрілої правової свідомості її учасників. В основі діалогової комунікації лежить загальнообов'язкове визнання і *внутрішнє прийняття* певних *самодостатніх* вимог у стосунках між людьми. Тільки за умови, що такі вимоги (зокрема вимога відповідального відношення до інших) *стають діючими*, можливий діалог як продуктивна і ненасильницька комунікація. В результаті маємо створити в Україні умови відповідальної взаємодії різних суб'єктів, які не будуть ні репресивними, ні приховано-репресивними.

Найбільша проблема здійснення світоглядного діалогу в Україні — налаштованість як суб'єктів влади, так і пересічних громадян на обмін монологами з метою маніпуляції опонентом. Така комунікація ззовні може нагадувати діалог, але насправді є його запереченням. Її результатом стає розкол і в політикумі, і у суспільстві в цілому.

Саме по цій причині ми повинні звернутися до можливостей філософії діалогу, яка вирізнялася в двадцятому столітті на інтересі до глибинних форм спілкування і, зокрема, увагою до екзистенціальних, смисложиттєвих питань. На нашу думку, екзистенціальні питання певною мірою компенсували для культурних еліт (зокрема європейських) втрату в двадцятому столітті традиційних світоглядних орієнтирів: там, де цього не відбувалось, там або посилювалася протестантська етика, або виникала «нова віра» на зразок комунізму чи фашизму.

Діалог передбачає не тільки формальне визнання іншої позиції і готовність узгоджувати її з власною, але й готовність наважитися довіряти Іншому більше ніж він по нашим явленням заслуговує. Якщо така довіра стає взаємною, виникає підґрунтя для ненасильницького прийняття рішень, які видались би неприйнятними до початку діалогу. Це особливо важливо за відсутності зрілих форм самореалізації і, відповідно, зрілого громадянського суспільства. Але і в зрілому громадянському суспільстві,

яке здатне вступити у баланс з державою, саме діалог забезпечує надійність і прогнозованість соціальних зв'язків.

3

На сьогоднішній день в Україні на загальнонаціональному рівні ми маємо переважно монологово-маніпулятивний тип комунікації між різними політичними елітами і, навіть, у громадянському суспільстві: з одного боку ми бачимо потужні, але доволі стихійні вияви українського характеру, який пручається зовнішнім і внутрішнім маніпуляціям – імперському і олігархічному впливу, з іншого — абстрактно заявлену і переважно номінально-статистичну українську ідентичність на державному рівні. Це відбувається в результаті не до кінця проясненої місії України у світі та її цивілізаційного проекту.

При цьому важливо зрозуміти, що **прояснення місії України у світі може відбутися лише у світоглядному діалозі еліт між собою та народом і, навпаки, налагодження діалогової взаємодії, яка веде до порозуміння й консенсусу, стає можливою лише при постановці питання місії і цивілізаційного проекту країни.**

Для здійснення світоглядного діалогу надзвичайно важливою є довіра між його учасниками. При цьому існує характерний для тої чи іншої спільноти *тип довіри у спілкуванні* і пов'язаний з ним *спосіб присутності в світі*, які знаходяться в динамічній самозміні.

У спосіб присутності в світі, який ми можемо назвати *ментальністю*, входять, зокрема, і характерні риси спілкування, що проявляються стійким чином в межах спільноти і в найбільшій мірі вказують на те, *чому саме і наскільки довіряють* учасники спільноти. Спосіб присутності не визначається цінностями, а вказує на особливості їх реалізації. На нашу думку, саме спосіб присутності, ментальність народу (а не універсальні вимоги передусім) робить *успішно здійснюваними* загальні правила та закони.

Тому питання узгодження різних цінностей та способів життя, які існують у загальноукраїнському просторі, передбачає не лише толерантне усвідомлення, проговорення і визнання ментальних відмінностей, а й прояснення *спільних* рис українців, що зумовить продуктивний діалог та довіру у будь-якій проблемній площині.

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Успішне українське суспільство — це, значною мірою, суспільство, в якому люди не бояться здобувати новий досвід діалогового спілкування і зацікавлені в успішності інших не менше ніж у власній. Така моральна налаштованість суспільної взаємодії здатна триматися лише на взаємній довірі, доброзичливості та рішучості бути відкритим у спілкуванні.

Довіра, таким чином, вимагає вже досить сформованого способу присутності в світі, відчуття, так би мовити, «надійності світу» в якому людина себе випробовує та віри у кінцеву виправданість навіть самих ситуативно «безрадісних» зусиль на цьому шляху. Але мало вірити в себе, для того, щоб розбудувувати не лише власний добробут, а й справедливе суспільство.

Віра в успішне майбутнє суспільство, на відміну від віри у власний успішний життєвий проект, вимагає прозорості та відкритої до критики моральної позиції, коли людина не просто визнає загальноприйняті моральні норми і певним чином старається їх дотримуватися, але й не боїться вступати у публічний діалог, прояснюючи проблемні в моральнісному відношенні питання власного життя, вірячи у можливість *прозорих моральнісних стосунків для всіх* в суспільстві майбутнього.

Саме тому, що і довіра і віра є суттєвими духовними умовами продуктивного діалогу, такий діалог сам значною мірою спонукає до прояснення цих феноменів через постійне уточнення світоглядних позицій, причому саме не на рівні обраних і заявлених цінностей (вони у українців швидше за все і залишатимуться досить різними), а на рівні конкретних способів мислення та дії.

Легкість, або приємність у спілкуванні ще не забезпечують продуктивного діалогу, як не забезпечують його лише серйозність та принциповість. Усе це зовнішні ознаки діалогового спілкування — важливі, але недостатні. Основними внутрішніми рисами продуктивного діалогу є здатність тих, хто спілкується, *вірити* у їх можливість змінитися на краще і *довіряти* як власним зусиллям, так і зусиллям інших у спробах раніше чи пізніше досягти цього.

Відсутність зазначених внутрішніх рис діалогу означає відчуження від глибинних форм спілкування і, як наслідок, конфліктні, а подеколи й антагоністичні ситуації.

Оскільки рівень довіри учасників продуктивного діалогу здатний поглиблюватися у процесі його здійснення, остільки спілкування визначається різним рівнем вимог на кожному етапі. Щонайменше можна виділити три рівні вимог для його здійснення.

1. *Суб'єктність та відкритість.* — З одного боку, наявність послідовної та прозорої власної позиції, визначена особистісна відповідальність, а з іншого – налаштованість на розуміння цінностей і способу життя Іншого.

2. *Готовність до самозміни.* — Відмова від права на беззаперечну істинність власної позиції і спрямованість до світоглядного розвитку.

3. *Визначена мета діалогу.* — Мета продуктивного діалогу не може бути прагматичною, при цьому вона може і має бути практичною. Інша справа, що ця практична мета повинна бути результатом душевного й духовного порозуміння, тобто консенсусу, а не лише компромісу. Людина в діалозі не може бути засобом. Інакше це вже не діалог, а монологово-маніпулятивна комунікація, що продукує компроміси – домовленості без порозуміння, практичні результати яких з сумною необхідністю породжують нові конфлікти.

В ідеалі будь-який діалог, а не лише світоглядний, означає постійне прояснення власних відповідей на світоглядні питання і намагання узгоджувати їх з відповідями Іншого. Така узгодженість може бути важко досяжною, але віра в її можливість є необхідною умовою продуктивності діалогу. Змістовна складова визначається гранично щиро висловленими реальними інтересами учасників діалогу і перевіркою у спілкуванні засобів їх досягнення. Це є чи не найбільшою складністю діалогічної практики, оскільки змістовно визначений діалог мав би, в кращому випадку, привести його учасників до самозміни.

Подвійний досвід самозміни у напрямку до Іншого і переконання Іншого в тих положеннях, позиціях, цінностях, якими не можеш поступитися, є головним надбанням діалогу. Для цього діалог повинен передбачати здатність *відповідально і прозоро спілкуватися про головне*, навіть якщо мова іде про будь-яке часткове питання. Коли ж учасники діалогу не наважуються прояснювати справжні інтереси і ставити собі цілі, які здатні привести їх та їхніх опонентів до духовного розвитку, то усякий

«серйозний» діалог з необхідністю «сповзе» до нічим не зобов'язуючого спілкування і хитких компромісів.

5

Складність узгодження інтересів та цінностей у діалозі полягає в тому, що не завжди серед їх розмаїття (таких як прагнення добробуту, отримання гарантій безпеки та стабільності тощо) можна вирізнити власне інтереси і цінності духовно-культурного виміру.

Це пов'язано з тим, що ментальна невизначеність на національному рівні призводить до того, що вузько-прагматичні інтереси і цінності виступають на передній план, а стратегічні часто-густо залишаються не проявленими. При необхідності витримати в житті складну ситуацію, що вимагає зрілої відповідальності нерідко можна почути на практиці такий аргумент в якості небажання повністю вкладатися в роботу: «в нашій країні нікому нічого не потрібно». Це якраз є очевидним свідченням відсутності довіри до того, що вищі інтереси (наприклад побудова справедливого суспільства, що зорієнтоване на гідну самореалізацію особистості) можуть знайти відгук і підтримку серед співвітчизників і бути реалізовані в житті. Проте потреба в реалізації вищих інтересів незмінно притаманна українцям. Зокрема, це бажання не просто «добре жити», але й отримати схвалення спільноти за досягнення чогось справжнього у житті.

Вищі цінності, наприклад, творча самореалізація, мають актуалізуватися політичними й творчими інтелектуалами в спільному для усіх українців духовно-культурному просторі, що сприятиме збільшенню довіри до влади.

Для консолідації країни дуже важливою є наявність спільних культурних проектів помітних представників різних партій, що позитивно впливає на рівень довіри до влади в цілому. Адже в таких проектах реальні способи спілкування та взаємодії стають більш продуктивними саме через потребу узгоджувати різні інтереси та цінності стосовно духовно-культурних особливостей цивілізаційного облаштування України. Суттєвою стороною впровадження культурних проектів, підтриманих політиками, стає не декларована, а розвинута повага до іншої точки зору; на цій основі ми можемо говорити про реальне формування культури толерантності і діалогу.

Як відомо, повага до країни формується в процесі освоєння її культури, коли ми виробляємо особистісне духовне відношення до неї через пізнання і творчість. Зазвичай, коли виникає розмова про культуру, частіше говорять про артефакти минулих епох. Але для нинішньої ситуації в Україні вбачається більш важливою постійна актуалізація сучасних культурних досягнень та пошуків, які б прояснювали особливості нинішньої світоглядно-ціннісної визначеності українців та модерація діалогу стосовно них.

В першу чергу це має бути підтримка на державному рівні художньої та філософської літератури, яка спрямована на прояснення екзистенціальних та релігійних проблем. Така підтримка має здійснюватися як на етапі видання творів, так і на етапі їх обговорень політичною, науковою та художньою інтелігенцією в рамках постійно діючих гуманітарно-світоглядних семінарів. Як бачиться, це може бути найліпшим способом прояснення існуючих в Україні світоглядних позицій серед інтелігенції, дієвим засобом формування дійсно працюючих партійних програм серед владних еліт та актуалізації продуктивного діалогу українських церков.

6

Осмисливши світоглядну толерантність і синтетичність як сутнісні риси української ментальності, запропонувавши принципи відповідей на виклики ідеології Росії, важливо усвідомити, яку роль може зайняти Україна в Європі, яка географічно знаходиться в її центрі, але поки що ментально розіп'ята між Європою та Азією? Відповіді на ці запитання є вельми складними та інколи навіть небезпечними. Вони потребують прийняття відповідальності. Адже футуролог не лише передбачає майбутнє, але й створює його образ у свідомості сучасників. Однак людство не може жити не проектуючи своє буття. Візьмемо ж і ми на себе сміливість проектування майбутнього Європи та ролі української нації у цьому майбутньому.

Будь-які роздуми про майбутнє Європи потребують виходу за межі її географічного визначення – мова йде про визначення *суті європейської ментальності*.

При першому наближенні під європейською ментальністю можна

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

розуміти процес комунікації християнських культур, що виростили на ґрунті античної культури. Таке мета-географічне визначення має свою привабливість – воно позбавляє від замкненої характеристики Європи. Але критичний погляд все ж таки руйнує його – подібне «відкрите» визначення скоріше характеризує Захід взагалі, Захід як планетарне явище, а не Європу. І хоча Європа є зародок Заходу, його коріння та вічне джерело, це визначення лише торкається сутності європейського. Воно є надто широким.

Потрібна конкретизація. І ця конкретизація призводить нас до логічного, але трохи ризикованого висновку: європейська ментальність є результатом комунікації германської, романської та слов'янської ментальностей. Іншими словами, вона є результат взаємодії античного, готичного та слов'янського виявів людського буття.

Дійсно, в Європі християнське та античне зустрічаються у германських, романських та слов'янських виявах. Діалог цих виявів створює те, що можна назвати загальноєвропейською ментальністю. Все начебто правильно. Але чому з першими двома виявами все зрозуміло та очевидно, а останній в цьому контексті викликає у нас невпевненість та смутну тривогу?

Відповідь очевидна – слов'янський світ є надто непроявленим у Європі, а ще він є надто неоднорідним. Саме тому ми знов і знов повертаємося до старого протиставлення Західної та Східної Європи. Які тенденції назрівають у цих регіонах на початку XXI століття? Чи можлива єдність Європи як єдність західної та східної її частин?

Західна Європа переживає зараз сплеск свого буття. І разом із тим вона переживає фундаментальну кризу.

Це, по-перше, очевидна *криза мультикультуралізму*, що посилюється потоком емігрантів, які розмивають ідентичність країн Європи.

По-друге, і головне, це *криза повноти і сенсу життя*. Звісно, така криза не є результатом абсолютної перемоги бездушної цивілізації над життєвістю культури, що пророкував великий песиміст Освальд Шпенглер на початку минулого століття.

Але деякі сюжети сутінкових шпенглерівських медитацій все ж мають сьогодні своє підтвердження. Так, Європа все більше об'єднується – фінансово, юридично, економічно, інформаційно. Так, у Європі настільки виріс рівень життя, що вона може дозволити собі різноманітні форми

гуманітарної допомоги, підтримки, впливу.

Однак поруч із цим триває процес наростання внутрішньої самотності людини, який був так яскраво зображений Кафкою, Камю, Борхесом, Мерлем, Фаулзом і який вражає передусім молодь. Молодіжний протест проти внутрішньої самотності, який у кінці 60-х на початку 70-х років ХХ століття вийшов назовні, сьогодні витіснений в індивідуальне та колективне позасвідоме. Але від цього він не втратив своєї напруги. Більше того, ця напруга значною мірою посилилася. Падає рівень народжуваності дітей і *дійсно нових* течій у мистецтві та науці. Деконструкція домінує над конструкцією. Іронія над попередньою культурою переважає самоіронію, яка є умовою власної продуктивної творчості.

Все це і може бути означене як криза повноти життя. А така криза, що розгортається при посиленні зовнішньої комунікації, призводить до дистрофії *душевної й духовної комунікації* – *світоглядного діалогу* між окремими особистостями та націями Європи.

Такий же *світоглядний діалог* є запорукою ментальної єдності будь-якого співтовариства. А без ментальної єдності всі інші форми єдності та комунікації поступово втрачають сенс і буттєву насиченість.

Враховуючи ці тенденції, можна припустити, що на початку третього тисячоліття Західна Європа при зовнішній стабільності може прийти до фундаментальної внутрішньої нестабільності. Ця внутрішня нестабільність прихована у глибинах колективного підсвідомого, але від цього не стає менш значущою.

Можлива внутрішня нестабільність буття Західної Європи у ХХІ столітті пов'язана перш за все із браком душевного й духовного спілкування. Нестача такого спілкування, наче таємнича іржа, може підточувати цілісність західного Євроконтиненту. Це пов'язане із притаманною для сучасного світу *конкуренцією* індивідів і груп (особливо з різних національних та релігійних культур) та їх *спеціалізацією*, які породжують відчуження у суспільствах найвищої соціальної злагоди.

З іншого боку, мова може йти про соціальні наслідки розвитку інноваційного інформаційно-мережевого суспільства з його різноманітними комп'ютерними мережами, суспільства, яке все більше автоматизує різні прояви механічно-нетворчої діяльності, виштовхуючи її зі сфери людського буття. Враховуючи ментально-психологічні

ВТРАТА І ЗНАХОДЖЕННЯ СЕНСУ В БУТТІ ЛЮДИНИ

характеристики нашого сучасника у Західній Європі, можна стверджувати, що це може означати втрату сенсу життя, власної значущості у значної кількості людей, породжуючи кризу самореалізації.

Однак за певних умов остання тенденція може перетворитися з глибинного дестабілізуючого фактора на умову і спосіб *подолання внутрішньої самотності та відчуження*, які дістаються постіндустріальному людству інформаційно-мережевої доби як хворобливий спадок людства попередньої епохи.

За яких умов це можливо? Для відповіді доречно знов згадати про специфічні риси української ментальності.

Для слов'янської ментальності взагалі характерною є перевага екзистенціально-внутрішньої, душевно-духовної комунікації над комунікацією раціонально-зовнішньою. Така перевага часто-густо «призводить до специфічного *слов'янського месіанізму*, що в найбільш яскравій формі проявляється у росіян» [5, с. 412]. Цілком природно, що Західна Європа початку ХХІ століття з недовірою та страхом дивиться на залишки та метаморфози цього месіанізму. Адже протягом попереднього століття безпосереднім наслідком месіанізму був тоталітаризм з його зневагою до особистості, права, свободи, легітимності.

Однак чи завжди перевага душевного й духовного спілкування над раціональним та прагматичним призводить до месіанізму в його тоталітарних виявах? Ні – якщо в ментальності народу це врівноважується здатністю до *світоглядної толерантності та синтетичності*.

Як ми побачили вище, така здатність виступає споконвічною архетиповою рисою ментальності української людини. Світоглядна толерантність українця в її найкращих формах означає повагу до чужого, акцент на моментах єдності, а не *чужерідності*. І якщо майже до кінця ХХ століття ця толерантність виступала слабкістю, то тепер вона стає силою, адже сьогодні світоглядна толерантність стає необхідною передумовою існування людства епохи четвертої індустріальної революції і гібридних воєн.

Спираючись на загальнослов'янську перевагу душевно-духовного спілкування та власну світоглядну толерантність і світоглядну синтетичність, які породжують світоглядний діалог, Україна може запропонувати Західній Європі конструктивні способи розв'язання глибинних суперечностей її життя.

Україна не може без Європи. Ні тепер, ні в майбутньому. Україні потрібна Європа – як могутній стабілізуючий фактор – економічний, соціальний, політичний. Це на сьогоднішній день стало аксіомою. Але чому б не сказати: Європі сьогодні потрібна Україна? Як джерело нових оригінальних філософських та психологічних ідей і способів взаємодії, що могли б духовно оживити взаємодію культур і народів західноєвропейської цивілізації та сприяти пошуку нових сенсів у житті особистостей цієї цивілізації на ґрунті світоглядної толерантності і синтетичності.

На цьому шляху Україна все більше буде ставати *цивілізаційним суб'єктом* у глобальному світі ХХІ століття.

7

Отже, Україна повинна бути суспільством цінностей толерантності і діалогу не лише у внутрішній, а й у зовнішній політиці. Цивілізаційний проект України в сучасному глобалізованому світі повинен будуватися на основі взаємної значущості, а, відтак, толерантної взаємодії, поєднання й конвергенції цінностей культур та ментальностей нашої країни та її міжнародних партнерів. Даний процес повинен бути цілком органічним, і в той же час цілеспрямованим, відбуватися на основі відкритого діалогу. При цьому слід усвідомлювати, що є межа, за якою трансформації ідентичності країни стають її деформаціями, що призводить до глибинного «травмування» культури і ментальності, що спотворює її цивілізаційний проект.

Лише усвідомлення взаємної значущості світоглядних цінностей та продуктивності їх синтези є умовою плідної цивілізаційного діалогу України та її геополітичних партнерів.

Література:

1. Пирожков С.І. Україна у геополітичному вимірі. Передмова // Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива. — К.: НІПМБ, 2001. — 624 с.
2. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей // Вісник НАН України, 2016, № 6. – С. 45 – 52.
3. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі // Дзеркало тижня, № 28, 13 серпня 2016.– С. 4.
4. Хамітов Н. Українська ментальність: постімперське та постіндустріальне буття. Фрагменти з книги // Розбудова держави, 1995. – № 10. – С. 31 – 33.
5. Хамітов Н. Людина і народ: етноантропологія // Філософія: світ людини. – К.: Либідь, 2003. – С. 399 – 414.